

підкреслюється «необхідність посилення уваги до бібліологічних аспектів якості навчальної літератури» (с. 6).

У дисертаційній роботі достатньо чітко визначені та сформульовані **мета, завдання, об'єкт і предмет** дослідження. Для відтворення цілісної картини видання шкільних підручників із хімії на тлі суспільно-історичних перетворень упродовж тривалого періоду – від 1920-х років до початку XXI століття дослідниця поставила завдання, які послідовно розв'язані в роботі. На окрему увагу заслуговують: уточнення типологічних особливостей шкільного підручника на різних етапах його функціонування; розроблення багатоаспектної класифікації підручників на основі вже існуючих та з урахуванням власних підходів; бібліографічна реконструкція шкільних підручників із хімії за означений період.

Використані **методи** дослідження базуються на принципах історизму, системності, функціональності та комунікативності й дозволяють розглянути підручник як інтегрований у сферу освітніх процесів і узалежнений від видавничо-поліграфічних технологій засіб інформаційного педагогічного спілкування, що з часом змінювався й удосконалювався. Застосований у дисертації метод моделювання сприяв виявленню і візуалізації типологічних збігів і розбіжностей у підручниках із хімії XX – початку XXI ст., а структурно-функціональні схеми підручників органічно доповнюють та вигідно позиціонують роботу серед інших подібних.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що дисертантка вперше здійснила історико-книгознавчий аналіз шкільних підручників із хімії, простежила зміни щодо їхнього змісту та форми, особливостей видавничої інтерпретації на різних етапах видання й функціонування, а також поглиблено дослідила типологічні характеристики шкільних підручників, удосконалила їхню класифікацію. Рівень, формулювання, якість елементів наукової новизни в роботі відповідають нормативним вимогам щодо кандидатських дисертацій.

Структура роботи обумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (16 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (497 найменувань) і 12 додатків. Загалом рукопис

налічує 299 сторінок, із них 195 сторінок – основного тексту, що відповідає вимогам МОН України до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук.

У *вступі* охарактеризовано актуальність обраної теми, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету дослідження. Об'єкт, предмет, методологічні принципи, методи дослідження чітко сформульовані. Визначені хронологічні та територіальні межі дослідження. Розкрито наукову новизну, теоретичне, практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію результатів дисертаційної роботи та публікації авторки.

У *першому розділі* визначено теоретико-методологічні засади вивчення шкільного підручника, відпрацьовано підґрунтя для розуміння історіографічних особливостей дисертації, проаналізовано джерельну базу дослідження.

Дисертантка визначила, уточнила термінологічну складову роботи, виокремила, охарактеризувала типологічні риси підручника як основної навчальної книги, і на цій основі конкретизувала критерії книгознавчого аналізу підручників, ієрархічно систематизовані у дод. В «Схеми і критерії книгознавчого аналізу підручника» (с. 263). Варто зазначити, що ці критерії не тільки теоретично задекларовані, вони у наступних розділах роботи є інструментом детальної порівняльної характеристики підручників із хімії, що функціонували у практиці загальноосвітньої школи, змінювалися за змістом, формою і матеріально-конструктивним втіленням. І хоч аналіз змісту – прерогатива педагогів-хіміків, дослідниця у межах книгознавчого аналізу на численних прикладах продемонструвала, що хімічна освіта вписувалася у відповідний інформаційний та ідеологічний простір.

У першому розділі та дод. Д «Багатоаспектна класифікація шкільних підручників» (с. 265–270) дисертантка узагальнила історичні форми існування підручників упродовж визначеного періоду та сучасні їхні різновиди, унормовані освітніми та видавничими документами. Вперше цілісно систематизовані і термінологічно визначені підручники за методами навчання, матеріальною конструкцією і способом виготовлення, освітніми рівнями, віком

і класами, предметними циклами, мовою, оригінальністю і повторністю випуску, поліграфічним виконанням, характером обігу. На прикладі підручників із хімії дисертантка поглибила тематику спеціального підручничознавства, вписуючи його в об'єктне поле історичного книгознавства.

У дисертації детально охарактеризована історіографія та фахово систематизована джерельна база, яка охоплює наукові праці, нормативно-правові та нормативно-інструктивні документи, статистичні й архівні матеріали. Залучення великого документального масиву потребувало його ґрунтовної систематизації і критичного осмислення, яке, на жаль, не завжди виразно присутнє в роботі.

Безпосередньо аналіз підручників із хімії, які стали об'єктом дослідження, подано у *другому* (радянський період) і *третьому* (період незалежності України) *розділах* роботи. Кожний із них логічно розпочинається із загальної характеристики навчального книговидання в контексті суспільно-історичних реалій та освітніх змін, згодом відповідно до задекларованих методики і критеріїв, детально і поетапно проаналізовано підручники з хімії різних авторів, авторських колективів з акцентами на особливостях змісту, структури, видавничо-поліграфічного втілення, тобто кожне видання (перевидання) отримало оцінку дослідниці. Базові параметри якісного підручника, як підкреслила авторка, були сформовані в 1950-х роках і залишалися актуальними до кінця радянського періоду (с. 57).

Використовуючи відпрацьовану методику книгознавчого аналізу, Н. Н. Зубко виокремила найсуттєвіші ознаки навчальних книг, порівняла їх, підкреслила спільні й увиразнила індивідуальні риси, зробила розгорнуті висновки стосовно еволюції конкретних підручників із хімії на тлі навчального книговидання. Так, дисертантка зазначила, що впродовж радянського періоду «змінювались зміст і структура видань, оскільки вони мали відповідати систематично оновлюваним навчальним програмам відповідно до вимог загальноосвітньої підготовки школярів у контексті соціально-економічних реформ. Поступово поліпшувалися апарат організації засвоєння, розпізнавальний апарат і апарат орієнтування, художнє оформлення і

поліграфічне виконання стосовно виду, змісту, структури, принципів побудови, гігієнічності, ергономічності, естетичності тощо» (с. 119–120).

Досвід підручникотворення радянського періоду, «вимушено» захопивши початок 1990-х років, був трансформований і досліджений дисертанткою у принципово нових умовах розвитку незалежної України, що забезпечує цілісність і логічну завершеність дослідження. Книгознавча картина видавничого втілення підручників у цей період така: «за роки незалежності в Україні «виросли» чотири покоління шкільних підручників з хімії, які хронологічно накладаються один на одного і загалом відображають позитивні зміни в їхньому видавничому втіленні» (с. 184); простежується поступове підвищення якості і конкурентоспроможності українського підручника з хімії.

Аналіз основних підручників із хімії доповнили розроблені дослідницею їхні структурно-функціональні моделі. Вони візуалізують типологічну сутність підручника з хімії, дозволяють репрезентувати його як динамічну систему в єдності змісту, структури, ілюстративного матеріалу, художнього оформлення й поліграфічного виконання (с. 193). І хоч текст роботи подекуди перевантажений фактографічними й емпіричними відомостями, як результат – маємо лаконічний «портрет» підручника в межах кожного з виокремлених періодів: «для радянського періоду типовим був єдиний, перекладений з російської на українську мову, апробований, базовий, ідеологічно заангажований, атеїстично налаштований підручник; у роки незалежності – варіативний, оригінальний або перекладений (з української на мови нацменшин), неапробований, диференційований, україноцентричний» (с. 193).

Висновки, зроблені дисертанткою, відтворюють логіку наукового пошуку та результати дослідження, визначають найістотніші моменти, накреслюють напрями для майбутніх досліджень. Н. Н. Зубко виконала поставлені у дисертаційному дослідженні завдання.

Обґрунтованість і достовірність наукових результатів. Основні наукові положення та висновки, винесені на захист, засвідчують, що навчальні видання з хімії, передусім підручник для загальноосвітньої школи, пройшли

тривалий і складний шлях еволюції, тісно пов'язаний із розвитком шкільного предмета, освітніми орієнтирами та видавничо-поліграфічними технологіями.

Висновки авторки обґрунтовані й достовірні. В основі результатів дослідження – опрацювання дослідницею різнопланової джерельної бази, наукової літератури, використання комплексу методологічних підходів і дослідницьких методів.

Основний текст дисертації логічно доповнюють **додатки**. На особливу увагу заслуговує дод. А «Підручники з хімії для загальноосвітніх навчальних закладів, видані в Україні упродовж 1921–2014 років» (с. 245–261), який варто рекомендувати до видання окремим бібліографічним покажчиком.

Дисертаційне дослідження має **теоретичне значення**: його матеріали можуть бути використані при написанні узагальнювальних наукових, навчальних, довідкових праць з історії книги, освіти і культури в Україні; підготовці лекційних курсів із книгознавства для студентів ВНЗ зі спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»; для вивчення навчальних видань інших видів чи у межах інших предметів філософського, гуманітарного, природничо-наукового циклів.

Робота слугуватиме джерелом **практичних рекомендацій** авторам, видавцям, рецензентам та експертам навчальної літератури, книгознавцям для оцінювання якості навчальних видань, визначення їхньої конкурентоспроможності на книжковому ринку.

Повнота викладу основних результатів дисертації. Наукові результати дисертації отримані самостійно, повністю викладені в статтях авторки. З 24 публікацій п'ять вміщені у фахових українських виданнях, три – у закордонних. Апробація роботи тривала впродовж усього періоду її виконання шляхом участі дослідниці у міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових, науково-практичних конференціях, семінарах.

Текст автореферату розкриває зміст дисертації, відповідає вимогам для спеціальності 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.

Дисертація й автореферат написані з дотримання наукового стилю викладення матеріалу, хоча іноді зустрічаються мовно-стилістичні огріхи.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження, визначаючи його безсумнівну новизну, теоретичну й практичну значимість, **варто вказати на окремі недоліки і висловити деякі побажання:**

1. Окремі дефініції, зазначені в роботі, зокрема, «навчальний твір (текст)», «апарат» (с. 19), «шпаргалка – навчальне видання...» (дод. Е, с. 271), потребують уточнення.

2. У роботі визначено, що «читацьку адресу шкільних підручників формують учні загальноосвітніх навчальних закладів» (с. 18). У багатоаспектній класифікації шкільних підручників (дод. Д, с. 266) вказана читацька адреса: «для дітей шкільного віку» та «для дорослих». Вочевидь, необхідно було б конкретизувати, що споживачами інформації, наявної у шкільних підручниках, є також педагоги, батьки, дослідники.

3. Дисертаційне дослідження збагатила б інформація щодо місця українських підручників у світовому інформаційному просторі, доцільно було б подати порівняльну характеристику вітчизняних підручників із хімії та аналогічних зарубіжних видань, з'ясувати, як українські фахівці враховують досвід підручникотворення колег із інших країн.

4. У дисертаційному дослідженні бажано було б більше уваги приділити таким важливим елементам видання, як міжнародний стандартний номер книги (ISBN) та знак міжнародної системи штрихового кодування товарів (EAN), оскільки існує необхідність захисту, гідного представлення в світі українського інформаційного продукту.

5. Висновки до розділів чітко систематизовані, аргументовано узагальнюють викладений у них матеріал. Водночас, висновки до деяких підрозділів надто лаконічні, доречно було б їх конкретизувати, а в підрозділах 2.3., 2.7., 3.5. висновки відсутні.

Разом із тим, ці зауваження не знижують наукової цінності дисертаційного дослідження Н. Н. Зубко. Це – актуальна, самостійна робота з чітко вираженою авторською позицією у розумінні поставленої проблеми.

Таким чином, дисертація Н. Н. Зубко «Підручник з хімії для загальноосвітніх навчальних закладів в Україні (1921–2014): історико-книгознавчий аспект», представлена на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, відповідає вимогам до робіт такого рівня, викладеним у пп. 9, 11–13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а її автор – Надія Несторівна Зубко заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.

Офіційний опонент

**кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу теорії
та методології бібліотечної справи
Інституту бібліотекознавства
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського НАН України**



О. Г. Яковенко

Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
підпис О. Г. Яковенко
ЗАСВІДЧУЮ
учений секретар _____



Кулашов